

วัฒนธรรมการผลิตและการเปลี่ยนแปลงข้าวพื้นเมืองจังหวัดจันทบุรี

Culture of Production and Change of Local Rice varieties

in Chanthaburi Province

นักรบ เดียรอำ^{1*} / จำลอง แสนแสน²

Nak-rob Dhian-am / Chamlong Sansanao

¹⁻² คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

Faculty of Humanities and Social Sciences, Rambhai Barni Rajabhat University

^{*}Corresponding author's E-mail: nakrob.t@rbrua.cth

Received: October 23, 2023

Revised: April 19, 2024

Accepted: April 23, 2024

DOI: <http://doi.org/10.14456/jhusoc.2024.4>

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวัฒนธรรมการผลิตข้าวพื้นเมือง และจัดทำฐานข้อมูลทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น จ.จันทบุรี 3 พื้นที่ คือ พื้นที่เชิงเขา พื้นที่น้ำจืด และพื้นที่ติดกับทะเล ระเบียบวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) คือ 1) การเลือกตัวอย่างเชิงคุณภาพที่มีความแตกต่างกันในเชิงบริบทของวัฒนธรรม เศรษฐกิจ และภูมิปัญญาท้องถิ่น 2) การสัมภาษณ์เจาะลึกชาวนา 10 คน และ 3) การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม ผลการวิจัยพบว่า วัฒนธรรมการผลิต และการเปลี่ยนแปลงข้าวพื้นเมืองในอดีตทั้ง 3 พื้นที่ มีลักษณะหลักคล้ายกัน คือ แรงงานคน และสัตว์ ผลิตเพื่อบริโภคภายในครัวเรือนเหลือขาย ภายใต้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ปัจจุบันเปลี่ยนแปลงจากการผลิตจากแรงงานสัตว์แทนด้วยเครื่องจักร และยังคงผลิตเพื่อยังชีพเหลือขาย ส่วนที่แตกต่างกัน: 1) พื้นที่เชิงเขาของกลุ่มชาติพันธุ์ของทำนาแบบนาไร่หรือ “นาบก” ปลูก 1 ครั้ง และยังคงรักษาวิธีการผลิตดั้งเดิม และรวมกลุ่มเพื่อทำข้าวอินทรีย์ 2) พื้นที่น้ำจืด ทำนาแบบนาสวน ปลูก 2 ครั้ง ควบคุมการ

ปลูกต้นกกทอเสื่อเพื่อขาย และ 3) พื้นที่ติดกับทะเล ทำนาแบบนาสวนปีละ 1-2 ครั้ง ชุมชนและ อบต.หนองขี้ม ร่วมกันริเริ่มฟื้นฟูข้าวพื้นเมืองเพื่อการท่องเที่ยวเชิงเกษตร

คำสำคัญ: ข้าวพื้นเมือง, วัฒนธรรมการผลิตข้าว, การเปลี่ยนแปลง, จันทบุรี

Abstract

This purpose of this research was to (1) study the culture of local rice varieties production and (2) create a database of economy, society, culture and local wisdom in Chanthaburi Province, three areas: foothill, plain and seaside. The qualitative research method was as follows: 1) selecting qualitative samples, that are different in the context of culture, economy, and local wisdom, 2) in-depth interviews 10 farmers, 3) participant observation. The results of the research were found that the culture of production and transformation of local rice varieties in the past in three areas had similar main characteristics, namely human and animal labor, production for household consumption with surplus for sale under local wisdom. Now, the production power has been changed from animal labor to machines and continues to produce for sustenance with surplus for sale. The different parts were:

1) foothill of the Chong ethnic group, grows highland rice once a year and continues to maintain original production and collaborate to make organic rice, 2) plain, grows lowland rice a few times a year with growing reeds to weave for sale, and 3) seaside, grows lowland a few times a year. The community and Nong Chim Subdistrict Administrative Organization collaborate the restoration of local rice varieties for agricultural tourism.

Keywords: change, Chanthaburi, culture of production, local rice varieties

บทนำ

“ข้าว” เป็นทั้งพืชที่ใ้บริโภคภายในประเทศ และยังเป็นพืชเศรษฐกิจส่งออก ประสิทธิภาพเป็นมาของวัฒนธรรมการปลูกข้าวของไทยมีผู้ศึกษา และวิเคราะห์เป็นยุคสมัยต่าง ๆ และได้สรุปว่า การปลูกข้าวเป็นไปตามแบบแผนวิถีชีวิตไทยที่มีการสืบทอดวัฒนธรรมการผลิตต่อกันเรื่อยมาตั้งแต่โบราณ บนพื้นฐานการผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก เหลือกก็เก็บในยุ้งฉาง และนำออกไปแลกเปลี่ยนกับสินค้าอื่นบ้าง ก็เฉพาะสิ่งที่จำเป็นต่อการดำรงชีพเท่านั้น แต่ไม่นิยมขายข้าวเป็นสินค้า ทั้งนี้เพราะวัฒนธรรมความเชื่อของคนไทยเชื่อว่าข้าวเป็นสิ่งที่มิบุญคุณ มิจิตวิญญาณ มิเทพธิดา ชื่อว่า “แม่โพสพ” ประจําอยู่ ข้าวจึงสามารถให้คุณแก่นมนุษย์ได้อย่างอนกประการ จวบจนกระแสโลกาภิวัตน์ที่คลื่นทุนนิยมสามารถชอกชอนทุกหนทุกแห่ง ส่งผลทั้งทางด้านเศรษฐกิจ วัฒนธรรม และสังคม เริ่มมีการเปลี่ยนแปลง (Thongdee, 1995) ข้าวถูกผลิตเพื่อขายโดยเฉพาะ เพราะต่างถูกกระแสทุนนิยมเข้าครอบงำ ทำให้ชาวนาต่างไม่ทันตั้งตัว เพื่อจะเรียนรู้หรือปรับสภาพให้เกิดความเหมาะสมต่อการเปลี่ยนแปลงที่เข้ามากระทบ

ภายใต้แนวความคิดการผลิตเพื่อขายนี้ การทำนาข้าวในปัจจุบัน จะต้องได้ผลผลิตจำนวนมาก ท่ามกลางพื้นที่ทำนาที่มีอยู่อย่างจำกัด ชาวนาส่วนใหญ่จึงต้องเปลี่ยนรูปแบบการผลิตข้าวใหม่ กล่าวคือ จากการทำนาปีจะใช้ระยะเวลาค่อนข้างนาน ผลผลิตต่อไร่ต่อปีจึงมีปริมาณน้อย เมื่อนำไปขายให้แก่ผู้ค้าคนกลางหรือโรงสีก็จะได้เงินในปริมาณน้อย อย่างไรก็ตาม ไร่ที่ผลผลิตข้าวที่เพิ่มมากขึ้นเกิดจากการทำนาแบบเข้มข้นเพื่อให้ได้ผลผลิตสูงสุด โดยเฉพาะในเขตชลประทานมีการปลูกข้าวจนถึงปีละ 2 – 3 ครั้ง ซึ่งแน่นอนว่าการทำนาต้องควบคู่กับการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดวัชพืชและโรคแมลงจำนวนมาก จากสถานการณ์ข้างต้น ชาวนาจึงเปลี่ยนภาพลักษณ์จากการเป็นชาวนารายย่อย “หลังสู้ฟ้า หน้าสู้ดิน” ใช้แรงงานของตนเป็นหลัก มาเป็น “ผู้ประกอบการ” หรือ “ผู้จัดการนา” ที่ต้องบริหารเงินทุนในการจัดการปัจจัยการผลิตและการว่าจ้างงานในแต่ละขั้นตอนการผลิต ประกอบด้วย การจ้างไถ การหว่านพันธุ์ข้าว การใส่ปุ๋ยและสารเคมี

และการเก็บเกี่ยว เพื่อให้ได้ผลผลิตจำนวนมาก (Bundhuwong, 2013) ประเด็นนี้ ริกก์ และแวนเดอร์เกริส (Rigg & Vandergeest, 2012) ชี้ว่า การกลายเป็นการเกษตรเชิงพาณิชย์ ซึ่งใช้ทุนและเครื่องมือ/เทคนิคการเกษตรสมัยใหม่แบบเข้มข้น เป็นทิศทางหลักของการเปลี่ยนแปลงของการเกษตร ดังนั้น การทำนาแบบเข้มข้นดังกล่าว ได้ทำลายวิถีการผลิตแบบดั้งเดิมของชุมชนไป ซึ่งบางชุมชนที่ไม่สามารถปรับตัวกับกระแสนี้ได้ ก็จะจมน้ำตายไปในที่สุด ขณะที่บางชุมชนสามารถปรับตัวให้เข้ากับระบบทุนนิยมได้ในระดับหนึ่ง เช่น บางพื้นที่พยายามรักษาวัฒนธรรมการผลิตข้าวแบบดั้งเดิม การผลิตข้าวควบคู่กับการปลูกพืชชนิดอื่น หรือการผลิตข้าวควบคู่ไปกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตร

ดังในกรณีจังหวัดจันทบุรี ในสายตาของคนทั่วไปมักจะเข้าใจว่าเป็นจังหวัดที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยแหล่งท่องเที่ยว ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมถึงเป็นนครแห่งผลไม้ ในอีกด้านหนึ่ง จ.จันทบุรี ยังคงประกอบอาชีพทำนาข้าว ซึ่งมีการทำนาในหลายพื้นที่ ตัวอย่างเช่น ชนเผ่าของ เป็นชาติพันธุ์หนึ่งมีอายุร่วนนับพันปี การทำนาในที่บริเวณเชิงเขา ยังคงรักษารูปแบบการผลิตข้าวแบบดั้งเดิม ต่อมาในที่ราบน้ำจืด คือ ต.บางสระเก้า อ.แหลมสิงห์ ทำนาข้าวควบคู่ไปกับการปลูกกกเพื่อนำมาทอเสื่อเพื่อขาย และพื้นที่ติดต่อกับทะเล คือ ต.หนองซุ่ม อ.แหลมสิงห์ ผลิตข้าวควบคู่ไปกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตร จะเห็นได้ว่า ความน่าสนใจของรูปแบบการผลิตข้าวพื้นเมือง ทั้งสามพื้นที่กรณีศึกษามีความต่างกันโดยสิ้นเชิง ลักษณะทางธรรมชาติมีอิทธิพลต่อวิถีรูปแบบการผลิตข้าวพื้นเมือง จึงเป็นสิ่งที่ท้าทายต่อการศึกษาวัฒนธรรมการผลิตและการเปลี่ยนแปลงข้าวพื้นเมืองจังหวัดจันทบุรีว่ามีลักษณะอย่างไร

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาศึกษาวัฒนธรรมการผลิตข้าวพื้นเมือง และจัดทำฐานข้อมูลทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการวัฒนธรรมการผลิตข้าวพื้นเมือง จ.จันทบุรี

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยชิ้นนี้ใช้วิธีวิทยาการวิจัยทางสังคมศาสตร์เชิงคุณภาพ ซึ่งขั้นตอนการวิจัย มีดังนี้

1. การเก็บรวบรวมข้อมูล

สนามที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล คือ บริเวณที่มีการปลูกข้าวพื้นเมืองใน จังหวัดจันทบุรี 3 แห่ง อันได้แก่ พื้นที่บริเวณเชิงสูง (ชนเผ่าชอง) ต.ตะเคียนทอง อ.เขาชีมณกฎ พื้นที่บริเวณน้ำจืด ต.บางสระเก้า อ.แหลมสิงห์ และพื้นที่ติดกับทะเล ต.หนองซุ่ม อ.แหลมสิงห์ เหตุผลที่ต้องเลือกสนามแห่งนี้ กล่าวคือ มีการปลูกข้าวพื้นเมืองในจังหวัดเดียวกัน แต่ภูมิศาสตร์ของจังหวัดมีความหลากหลาย มีผลให้การปลูกข้าวพื้นเมืองในจังหวัดมีความแตกต่างหลากหลายเช่นกัน โดยความน่าสนใจก็คือในแต่ละพื้นที่มีวัฒนธรรมการทำอย่างไรที่เหมาะสมกับพื้นที่ รวมถึงการสำรวจข้าวพื้นเมืองในมิติด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น และการสร้างฐานข้อมูลความหลากหลายของพันธุ์ข้าวพื้นเมือง

การรวบรวมข้อมูลใช้แนวการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก โดยแนวสัมภาษณ์ถูกออกแบบสำหรับบุคคลที่เป็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ที่ถูกคัดเลือกโดยอาศัยหลักการเลือกเชิงทฤษฎี (Theoretical Sampling) (Ritchie et al., 2013) คือ การใช้ทฤษฎีที่เข้ามากำหนดสิ่งที่ต้องการวิเคราะห์ โดยกำหนดกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักตามหลักการเลือกเชิงทฤษฎีออกเป็น 2 กลุ่ม คือ ชาวนาของแต่ละกลุ่มพื้นที่ และผู้ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งแนวสัมภาษณ์จะอยู่ในกรอบของข้อมูลนับตั้งแต่การถือกำเนิดขึ้นของการทำนา โลกาภิวัตน์ หรือระบบทุนมีผลกระทบทั้งด้านบวกและด้านลบต่อชุมชน และต่อตนเอง และที่สำคัญผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม และการปรับตัวให้เหมาะสมกับทุนนิยมและสิ่งแวดล้อม

2. การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์จะถูกนำมาสรุปและวิเคราะห์ เพื่อหาผู้ให้ข้อมูลหลักที่คุณลักษณะต่างออกไปจากผู้ให้ข้อมูลคนก่อนหน้า (Negative Cases)

เพื่อให้ได้ข้อมูลใหม่มาตรวจสอบข้อสรุปเดิม จนถึงระดับที่ข้อมูลที่ได้มาใหม่ไม่สามารถปรับเปลี่ยนข้อเสนอเชิงทฤษฎีที่มีอยู่ได้ (Strauss & Corbin, 1998) ขั้นตอนนี้ถูกดำเนินการไปพร้อม ๆ กับการเก็บรวบรวมข้อมูล ตั้งแต่การสัมภาษณ์ และการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมเกี่ยวกับวัฒนธรรมการทำนาในอดีต จนถึงการทำนาในปัจจุบัน โดยเฉพาะประเด็นการเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวให้เข้ากับกระแสทุนนิยม จากนั้นนำเข้าสู่การวิเคราะห์ และจัดแยกประเภทข้อมูล เพื่อเชื่อมโยงกับปรากฏการณ์ต่าง ๆ ในการทำความเข้าใจบริบทพื้นที่ และตีความหมายเพื่อให้เข้าถึงการสำรวจองค์ความรู้

ผลการวิจัย

1. พัฒนาการวัฒนธรรมรูปแบบการผลิตข้าวพื้นเมืองใน จังหวัดจันทบุรี สามารถสรุปผลการศึกษา แยกออกเป็นรายประเด็นพื้นที่ ได้ดังนี้

1.1 พื้นที่การผลิตข้าวพื้นเมืองใน ต.ตะเคียนทอง อ.เขาคิชฌกูฏ พบว่า เป็นการปลูกข้าวที่มีลักษณะเป็นข้าวนาปี ภายใต้วัฒนธรรมการทำนา 2 ประเภท ได้แก่ นาไร่ และนาข้าว กล่าวคือ นาไร่จะเป็นการปลูกข้าวตามบริเวณที่สูงชายป่า ซึ่งต้องอาศัยปัจจัยทางธรรมชาติ นั่นคือการรอน้ำฝน (ปัจจุบันนาไร่ไม่มีแล้ว) ส่วนนาข้าว จะอยู่ในพื้นที่ราบลุ่มบริเวณหมู่บ้าน ซึ่งจะไม่เป็นแปลงใหญ่มากนัก โดยเริ่มตั้งแต่การขนกล้าเดือนมิถุนายน จากนั้นก็จะดำ เดือนกรกฎาคม-สิงหาคม ช่วงฤดูฝนพอดี จะมาเก็บเกี่ยวเอาเดือน 12 สำหรับพื้นที่เพาะปลูกที่สำคัญได้แก่ หมู่ที่ 2 บ้านลำพัง และบ้านตะเคียนทอง หมู่ที่ 3 บ้านตะเคียนทอง หมู่ที่ 4 บ้านซากตะเคียนทองและบ้านชำเคาะห์ เมื่อหันไปพิจารณาข้าวพื้นเมืองที่เกษตรกรนิยมเพาะปลูก ได้แก่ ข้าวพันธุ์นางเสวย เหลืองทอง ลายลูกปลา นางดิ่ง ขาวตาแห้ง เป็นต้น โดยที่หากเป็นนาไร่หรือนาบกพันธุ์ข้าวที่นิยมใช้ คือ นางดิ่ง ขณะเดียวกัน หากเป็นน่าน้ำหรือลุ่มมักใช้พันธุ์ลายลูกปลา นางเสวย เหลืองทอง แต่เดิมนั้นชาวนาในเขต ต.ตะเคียนทอง มีวัฒนธรรมรูปแบบการผลิตข้าวเพื่อบริโภคในครัวเรือน ในช่วงปี พ.ศ. 2540 เมื่อกระแสสังคมมี

วิวัฒนาการมากขึ้น วิถีชีวิตชาวนาจิงต้องปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตมาเป็นการผลิตเพื่อยังชีพและเหลือขาย ตลอดจนชาวนาจิงจำเป็นต้องก้าวเผชิญกับการขับเคลื่อนเกี่ยวกับวัฒนธรรมรูปแบบการผลิตและการเปลี่ยนแปลงข้าวพื้นเมือง โดยได้รับอิทธิพลจากปัจจัยที่สำคัญรวม 4 ปัจจัย ได้แก่ ปัจจัยด้านการใช้ทุนทางสังคม ปัจจัยด้านการใช้ทุนทางสิ่งแวดล้อม ปัจจัยด้านการใช้ทุนทางวัฒนธรรม และปัจจัยด้านการใช้ทุนทางสัญลักษณ์

1.2 พื้นที่การผลิตข้าวพื้นเมืองใน ต.หนองซิม อ.แหลมสิงห์ พบว่า มีสภาพภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่มชายฝั่งทะเลสลับกับเนินเขาเตี้ย ๆ พื้นที่ส่วนใหญ่จะใช้เป็นแปลงนาข้าว เนื่องจากมีคันกั้นน้ำเค็มของหน่วยงานชลประทาน ขณะที่ภายนอกเขตคันน้ำเค็มประชาชนจะประกอบอาชีพประมง เลี้ยงกุ้งกุลาดำและกุ้งแชบ๊วย และด้วย ต.หนองซิม มีจุดแข็งด้านภูมินิเวศน์ ซึ่งมีแหล่งน้ำสำคัญตามธรรมชาติหลายสาย ไหลผ่านพื้นที่ เช่น คลองหนองซิม คลองเปริด คลองขุนแผน คลองใหญ่หนองซิม คลองปากคลองใหญ่ คลองทางหลวง คลองตะวันออก และคลองหนองปลาหมอ เป็นต้น จากการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชน พบว่า ชาวบ้านแห่งนี้ มีการสืบสานการทำนาข้าวมาตั้งแต่โบราณเป็นการทำตามธรรมชาติหรือเรียกว่านาปี ซึ่งนอกจากผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือนแล้ว ยังมีการนำเอาส่วนที่เหลือไปแลกเปลี่ยนกับสินค้าประเภทอื่น ๆ อีกด้วย มีวัฒนธรรมทำนาข้าวแบบเอาแรงกัน โดยมีการแลกเปลี่ยนแรงงานระหว่างเครือญาติ และเพื่อนบ้านใกล้เคียง ประกอบกับมีความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่สามารถเห็นได้จาก การทำพิธีบวงสรวงก่อนลงนาข้าว การไหว้แม่โพสพ เป็นต้น โดยเริ่มมีการเพาะปลูกประมาณเดือนพฤษภาคมถึงมิถุนายน และทำการเก็บเกี่ยวผลผลิตประมาณเดือนพฤศจิกายนถึงธันวาคมในปีเดียวกัน ซึ่งกระบวนการทำนาเริ่มต้นจากการเตรียมเมล็ดพันธุ์ข้าว การเตรียมแปลงนา การตกกล้า การถอนกล้า การดำนา การเก็บเกี่ยว การนวดข้าว และการเก็บข้าวเปลือกเข้าสู่ยุ้งฉาง สำหรับข้าวพื้นเมืองที่นิยมเพาะปลูกในพื้นที่ตำบลนี้ ได้แก่ พันธุ์ข้าวสันขี้หรือข้าวดอกมะขาม ข้าวพวงเงิน และข้าวขาวประหวิน เป็นต้น

ข้าวพื้นเมืองเหล่านี้ จะมีลักษณะพิเศษก็คือ มีเปลือกเมล็ดหนา ลำต้นสูง และน้ำหนักดี เมื่อเทียบกับข้าวที่ใช้ปลูกกันอยู่ในปัจจุบัน การทำข้าวของชาวนาแห่งนี้ ตั้งแต่อดีตเรื่อยมาพบกับอุปสรรคนานัปการ ปัจจัยสำคัญอยู่ที่ฤดูกาลเพาะปลูกต้องแข่งขันกับการซึมซับของน้ำทะเล ยังส่งผลทำให้เกษตรกรต้องก้าวเผชิญกับความเสี่ยงในการลงทุนที่สูงขึ้น ขณะที่การเก็บเกี่ยวผลผลิตก็ไม่ได้เป็นหมาย และถูกซ้ำเติมด้วยราคาข้าวเปลือกที่ไม่ดีนัก อย่างไรก็ตาม ชาวนาถูกแรงกดดันทางระบบเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรม รวมถึงเทคโนโลยีสมัยใหม่ให้ต้องปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตข้าว เพื่อให้สอดคล้องกับกระบวนการผลิตภายใต้ทฤษฎีเกษตรกรรมสมัยใหม่ ด้วยการจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตในเกือบทุกขั้นตอนให้แตกต่างไปจากอดีต เช่น การใช้เครื่องมือ พันธุ์ข้าว การใช้ปุ๋ยเคมี เป็นต้น เพราะมีสาเหตุมาจากสภาพของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เทคโนโลยีสภาพ เศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ซึ่งมีผลทำให้วิถีชีวิตของชาวนาเปลี่ยนตามไปด้วย

อย่างไรก็ดี ชาวนามีจุดแข็งในการปลูกข้าวตรงที่ได้รับการสนับสนุนอย่างดีจากผู้บริหารของ อบต.หนองขี้ม ในการฟื้นฟูนโยบายสนับสนุนการทำนาข้าวตามวิถีมุขมนตรีเดิม เป็นการดำเนินงานในลักษณะของนาข้าวเกษตรอินทรีย์ โดยมุ่งวางยุทธศาสตร์การลด ละ เลิกการใช้สารเคมี และเน้นการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วน ผสมผสานกับการจัดการท่องเที่ยวชุมชนเชิงเกษตร รูปแบบของการสร้างบรรยากาศการท่องเที่ยวอาศัการสร้างประกอบให้คล้ายกับธรรมชาติของท้องทุ่งนาในอดีต การดำเนินการดังกล่าวใช้ยุทธศาสตร์ให้ชาวนาทำนาต่อไร่ต่อคนน้อยลง ขณะเดียวกันก็จะใช้การสร้างมูลค่าเพิ่มทางการตลาดเพื่อให้สามารถขายข้าวเปลือกได้ราคาที่สูงขึ้นกว่าเดิม 3 – 4 เท่าตัว อันเป็นการสร้างแรงจูงใจให้คนหันมาปลูกข้าวอีกครั้ง

1.3 พื้นที่การผลิตข้าวพื้นเมืองใน ต.บางสระเก้า อ.แหลมสิงห์ ซึ่งมีพื้นที่ติดต่อกับ ต.หนองขี้ม จะมีแบบแผนวิถีชีวิตคล้าย ๆ กัน โดยที่การปลูกข้าวสามารถปลูกได้ปีละสองครั้ง ทั้งนี้เพราะพื้นที่ของตำบลมีปริมาณน้ำจืดตามธรรมชาติอยู่เป็นจำนวนมาก ขณะที่รูปแบบการปลูกข้าวของชาวนามีความโดดเด่นในแง่ภูมิของกร

เพาะปลูกเชิงผสมผสานมากกว่าแห่งอื่น ตรงที่หัวไร่ปลายนาหรือตามคันนามีการปลูกต้นกกไว้ ซึ่งในอดีตใช้ประโยชน์ในการมัดปุ้ทะเล และถูกพัฒนาวิธีการถักทอมาเป็นของใช้ในครัวเรือน สำหรับพันธุ์ข้าวพื้นเมืองที่นิยมปลูกกันในเขต ต.บางสระเก้าจะเป็นพันธุ์ข้าวที่มีความคล้ายคลึงกับที่ปลูกใน ต.หนองซุ่ม เช่น ข้าวดอกมะขาม ข้าวพวงเงิน ข้าวขาวประหวิน ข้าวตาล่อน เป็นต้น

อย่างไรก็ตามในการก้าวเข้าสู่กระแสนิยมและผลจากการตกต่ำของราคาข้าว ทำให้เกษตรกรผู้ปลูกข้าวส่วนหนึ่งของตำบลหนองซุ่มและตำบลบางสระเก้าซึ่งเป็นสองตำบลที่มีพื้นที่ติดต่อกัน มีการเปลี่ยนแปลงจากการผลิตข้าวพื้นเมืองมาเป็นการทำนาทุ่ง โดยที่ผลการศึกษามีข้อค้นพบว่าในช่วงปี พ.ศ.2531 การเลี้ยงกุ้งได้กำไรดีพอประมาณ แต่ช่วงปี พ.ศ.2554 เมื่อมีการแพร่ระบาดของโรคติดต่อในกุ้ง ทำให้เกษตรกรผู้เลี้ยงประสบกับภาวะการขาดทุนตกเป็นหนี้สินมากมาย บางรายถึงขนาดต้องขายที่ดินอันเป็นมรดกตกทอดมาจากบรรพบุรุษ บางรายต้องตกอยู่ในภาวะจำยอมในการเอาโฉนดที่ดินไปจำนองไว้กับธนาคารก็มี ซึ่งในปัจจุบันพบว่าข้าวพื้นเมืองนั้นไม่มีการนำมาเพาะปลูกในแปลงนาแล้ว แต่เป็นการปลูกข้าวที่มีอายุการเก็บเกี่ยวเร็วขึ้น ซึ่งก็จำเป็นต้องเพิ่มต้นทุนการผลิตจากการจ้างเทคโนโลยีที่เป็นเครื่องทุ่นแรงสมัยใหม่เข้าช่วย การใช้สารเคมีและยาฆ่าแมลงมีบทบาทสำคัญในภาคการผลิตแนวการทำเกษตรกรรมสมัยใหม่ ที่สามารถวิเคราะห์ได้ว่าเกษตรกรชาวนาจะต้องแบกรับหนี้สินเพิ่มขึ้นมากกว่าเดิม トラบใดที่ยังไม่มีการจัดกระบวนการสำหรับการผลิตที่เหมาะสม

2. ข้อสังเกตสำหรับข้อมูลทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับข้าวพื้นเมืองใน จังหวัดจันทบุรี

2.1 ข้อมูลทางเศรษฐกิจทั้งสามพื้นที่กรณีศึกษามีรูปแบบการผลิตทางเศรษฐกิจที่เหมือนกัน กล่าวคือ ในระยะแรกที่เริ่มต้นมาแต่ครั้งเดียว เกษตรกรชาวนามีการผลิตเพื่อยังชีพเป็นสำคัญ หากมีส่วนที่เหลือจากการบริโภคในครัวเรือนก็จะมีการนำไปแลกเปลี่ยนกับสินค้าอื่น ๆ ที่มีอยู่ภายในชุมชน ควบคู่กับการหาของป่าและการ

ทำประมงพื้นบ้านตามแนวชายฝั่ง เทคโนโลยีที่ใช้ในการผลิตคือ กระบือและอุปกรณ์การทำนาที่ผลิตขึ้นเอง ตามภูมิปัญญาพื้นบ้าน การผลิตในรอบปีต้องอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก หรือที่เรียกว่า “การทำนาปี” คือ การทำนาปีละหนึ่งครั้ง พันธุ์ข้าวพื้นเมืองที่นิยมใช้เพาะปลูกได้แก่ ข้าวพันธุ์นางเสวย เหลือทอง ลายลูกปลา นางต๋อง ขาวตาแห้ง นางกะลิง ขาวพงส์ ขาวประเสริฐ ข้าวลิ้นช้าง ข้าวดอกมะขาม พวงเงิน ขาวประหวิน ข้าวตาล่อน ภาพรวมทางเศรษฐกิจเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไปในปี พ.ศ. 2500 – 2516 เมื่อทางราชการได้จัดสรรงบประมาณก่อสร้างสาธารณูปโภคสาธารณูปการ ที่มีผลทำให้การเดินทางสะดวกขึ้นผลที่ตามมาก็คือ การเข้ามาขายสินค้าของคนในเมืองที่ผู้เป็นเกษตรกรชาวนาต้องหาเงินมาซื้อมากขึ้น สิ่งเหล่านี้ทำให้วิถีการผลิตข้าวในจังหวัดจันทบุรีต้องก้าวไปสู่รูปแบบการผลิตเพื่อขายมากขึ้น ปรากฏการณ์เห็นได้จากวิธีการทำนาสมัยก่อนจะใช้กระบือไถนา ปัจจุบันเริ่มหมดไปโดยหันมาใช้รถไถนาเดินตามและรถไถนั่งขับแทน มีการประมาณการเอาไว้โดยเกษตรกรผู้ปลูกข้าวว่าคนหนึ่งคนจะรับประทานข้าวประมาณ 35 ถังต่อคนต่อปีและเมื่อคราวที่ราคาข้าวตกต่ำประกอบกับการเก็บเกี่ยวผลผลิตได้น้อย เกษตรกรนาข้าวในเขตพื้นที่ ต.หนองขี้มและ ต.บางสระเก้า จึงหันเหชีวิตไปทำนาทุ่งแทน ถึงกระนั้นก็ตามการทำนาทุ่งเพียงพุนในระยะแรก ๆ เท่านั้น เพราะในเวลาต่อมาเกิดโรคระบาดทำให้ทุ่งตาย ผู้เลี้ยงทุ่งตกเป็นหนี้สินทั้งในและนอกระบบ

2.2 ข้อมูลด้านสังคมของเกษตรกรชาวนาผู้ปลูกข้าวพื้นเมืองทั้งสามพื้นที่กรณีศึกษานั้น พบว่า มีความโดดเด่นในเรื่องของระบบการเอาแรง (mutual aid) กล่าวคือกระบวนการทำนาตั้งแต่การไถนา การเกี่ยวข้าว การนวดข้าว จะเป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในลักษณะที่เรียกว่า “ตกแรง” “ลงแขก” หรือ “เอาแรง” กัน ซึ่งปัจจัยด้านการใช้ทุนทางสังคมนี้นอกจากช่วยเหลือกันในการทำนาแล้ว ระบบการเอาแรงยังนำไปใช้ในการแสวงหาปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีพด้วย เช่น การสร้างบ้านอยู่อาศัย เป็นต้น อย่างไรก็ตามแม้ว่าบทบาทของทุนทางสังคมที่ดึงมำกำลังลดบทบาทลง แต่ก็ยังคงเหลือระบบการเอาแรงที่ยังคงเหลืออยู่ในปัจจุบัน พบว่าการรวมตัวเพื่อช่วยเหลือกันไม่

หนาแน่นเข้มแข็งเหมือนแต่ก่อน ทั้งนี้เนื่องมาจากกระแสนิยมที่มีอิทธิพลเข้าครอบงำชุมชน ผ่นวกกับความขัดแย้งที่มาจากการเลือกตั้งโดยตรงภายในท้องถิ่น ที่มีผลสำคัญก่อให้เกิดการแตกตัวของชุมชนอย่างหนัก กระทั่งนำไปสู่การมีส่วนร่วมในการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ประจวบกับมติกรมเหมือนแต่ครั้งอดีต

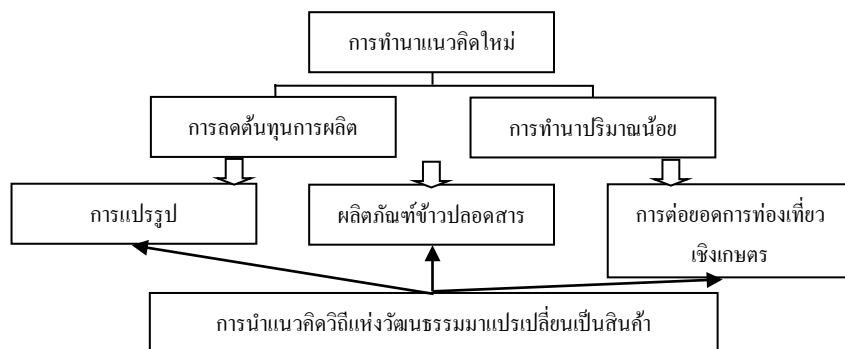
2.3 ข้อมูลด้านวัฒนธรรมการผลิตข้าวพื้นเมืองใน จังหวัดจันทบุรี พบว่า กลุ่มเกษตรกรทำนาข้าวในจังหวัดจันทบุรีทั้งสามพื้นที่ที่กรณีศึกษามีทุนทางวัฒนธรรมที่สำคัญที่สุดก็คือ การนับถือผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งการนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ดังกล่าวนี้มีผลต่อการทำนาข้าว เพื่อการยังชีพ การอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ ตลอดจนการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข การนับถือสิ่งที่กล่าวมานี้เป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งในการควบคุมความประพฤติของบุคคลในสังคมด้านต่าง ๆ เช่น ความซื่อสัตย์ ความกตัญญู ความขยันหมั่นเพียร ความอดทน เนื่องจากหากไม่มีการปฏิบัติตามครรลองที่ดี ก็จะถูกสังคมติเตียนและถูกผู้ใหญ่ว่ากล่าวเอาได้ ดังนั้น วัฒนธรรมการนับถือผีบรรพบุรุษและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จึงเป็นการช่วยสืบทอดการผลิตข้าวในระบบเครือญาติซึ่งเป็นฐานสำคัญของระบบ การเอาแรงในการทำนาข้าวที่มีมาแต่ครั้งอดีตของจังหวัดจันทบุรี การแสวงหาปัจจัยในการดำรงชีพ รวมไปถึงการช่วยเหลือกันทางสังคมอื่น ๆ สำหรับ พิธีกรรมที่สำคัญและเกี่ยวข้องกับการทำนาข้าวโดยตรงได้แก่ พิธีทำบุญส่งทุ่ง พิธีเช่นไหว้ศาลพ่อปู่ยาย และพิธีการทำขวัญข้าว เป็นต้น

2.4 ข้อมูลด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น ชาวนาจะใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นมาประยุกต์เข้ากับการทำนาข้าวพื้นเมือง ใน จังหวัดจันทบุรี ที่อาศัยองค์ความรู้จากประสบการณ์ที่มีการถ่ายทอดต่อ ๆ กันมาจากรุ่นสู่รุ่น เช่น การสร้างเครื่องมือการทำนาข้าว อันได้แก่ โถนา คราด รวมถึงอุปกรณ์ช่วยทุ่นแรงอย่างอื่น ๆ จากไม้ที่มีอยู่ตามธรรมชาติ โดยอาศัยเครื่องมือสำคัญในการประกอบอาชีพและการทำมาหากินคือ ขวานปูลู ซึ่งถือได้ว่าเป็นเครื่องมือสารพัดประโยชน์ที่ได้ใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น เบ็ด ลุ่ม ลอบ ข้อง แห เป็นต้น หรือแม้แต่กระด้ง กระบุง กระเดื่องไว้สำหรับคัดข้าว ทั้งนี้ รวมไปถึงเครื่องมือที่ใช้ในการล่าสัตว์คือ หน้าไม้ บ่วง แร้ว ทูบ อีดก เป็นต้น ที่สำคัญ

อีกประการหนึ่งเห็นได้จากภูมิปัญญาในการนวดข้าวในลาน ที่ใช้กระบือผูกเป็นพวง ชุดละ 4 – 5 ตัว หรืออาจมากกว่านี้ เพื่อย่ำให้เมล็ดข้าวเปลือกหลุดออกจากฟางข้าว หรือแม้กระทั่งการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในลักษณะของการใช้ธรรมชาติจัดการกับธรรมชาติของชาวนาใน ต.หนองจิม ในการสูบน้ำเค็มเข้าแปลงนาแล้วขังไว้ประมาณ สองสัปดาห์ แล้วจึงทำการระบายน้ำออกก่อนการเริ่มเตรียมแปลงนาข้าว ซึ่งวิธีการดังกล่าวนี้จะผลทำให้หอยเชอรี่และศัตรูอื่น ๆ ของข้าวตายลง นอกจากนี้แล้วยังมีผล ทำให้ต้นข้าวเจริญเติบโตได้ดีอีกด้วย ส่วนในกรณีของพื้นที่การทำนาข้าวในเขต ต.บางสระเก้าที่มีน้ำขังอยู่ในพื้นที่ ชาวนาก็มีการปลูกต้นกก เสริมในพื้นที่อันนํามาซึ่งวิธีการจัดการความรู้ของชุมชน เช่น การรื้อฟื้นการทอเสื่อตก เป็นหัตถกรรมที่มีชื่อเสียงของ ตำบลอันเกิดจากภูมิปัญญาท้องถิ่น ปัจจุบันยังคงภูมิปัญญาท้องถิ่นนี้ไว้อย่างมั่นคง ซึ่งมีติดกล่าวเป็นทั้งวิถีชีวิตของตำบลและอาชีพเสริม ประชาชนได้มีการรวมกลุ่มกันเพื่อ ทอตก เช่น กลุ่มทำเสื่อตกสุริยาบางสระเก้า และศูนย์เสื่อตกบางสระเก้า ควบคู่กันไป ด้วย จากการสังเคราะห์ผลการวิจัยก่อให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ ดังภาพ 1

ภาพ 1

ข้อเสนอมาตรการเชิงนโยบายส่งเสริมและสนับสนุนกลุ่มเกษตรกรชาวนา

การทำนาแนวคิดใหม่ต้องสนับสนุนการทำนาดันทุนต่ำ และการทำงานในปริมาณน้อยแต่ได้ผลผลิตมาก ขณะเดียวกันการต้องมีมาตรการเพิ่มมูลค่าของข้าว เช่น การแปรรูป ข้าวปลอดสาร และการต่อยอดการท่องเที่ยวเชิงเกษตร เป็นต้น ภายใต้แนวคิดการเปลี่ยนวัฒนธรรมเป็นสินค้า

อภิปรายผล

การวิเคราะห์ถึงองค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากการวิจัยจะอภิปรายเปรียบเทียบระหว่างข้อค้นพบที่ได้จากการศึกษา สามารถนำมาอภิปรายผลกับทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

1. การอภิปรายผลกับทฤษฎีการพัฒนาให้ทันสมัย และทฤษฎีสถานองค์กรการผลิต

1.1 ทฤษฎีการพัฒนาให้ทันสมัยมองว่า ชุมชนเกษตรกรรมเป็นลักษณะของสังคมแบบดั้งเดิม ดังนั้นชุมชนเกษตรกรรมจึงกำลังเปลี่ยนไปสู่ความทันสมัยมากขึ้น โดยทำให้ชาวเกษตรกรรมเปลี่ยนมาเป็นผู้ประกอบการจากการอาศัยเทคโนโลยีสมัยใหม่ทำการผลิตขนาดใหญ่ขึ้น มีการจ้างแรงงานและการผลิตจะเปลี่ยนจากเป้าหมายของการผลิตเพื่อยังชีพเป็นการผลิตเพื่อการตลาดหรือเพื่อขายจะเห็นได้ว่าผลการศึกษาเกี่ยวกับรูปแบบและแนวทางการพัฒนาการทำนาข้าวของจังหวัดจันทบุรี โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่ที่ใช้เป็นตัวแทนในการศึกษาทั้งสามแห่งนั้น มีความสอดคล้องกันกับทฤษฎีการพัฒนาให้ทันสมัย กล่าวคือ ในสมัยอดีตก่อนปี พ.ศ.2500 ชาวนา ต.ตะเคียนทอง หนองขี้ม และบางสระเก้า ล้วนมีวิถีการผลิตที่มีเป้าประสงค์เพื่อการบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก ต่อมาเมื่อวิวัฒนาการด้านการเกษตรสมัยใหม่ได้เข้ามามีบทบาทในพื้นที่ หลังจากที่มีการตัดถนนให้รถโดยสารวิ่งระหว่างเมืองและชุมชนต่าง ๆ ใน จ.จันทบุรี ได้มีการปรับให้เป็นถนนลาดยาง ซึ่งทำให้มีการเดินทางสะดวกขึ้น ผลที่ตามมาก็คือ การเข้ามาของสินค้าจากเมืองที่เกษตรกรชาวนาต้องหาเงินมาซื้อมากขึ้น นอกจากนี้ หลังจากที่มีไฟฟ้าเข้ามา ในปี พ.ศ. 2500 ก็ยังทำให้ต้องหาเงินซื้อ

เครื่องใช้ไฟฟ้ามากขึ้น สิ่งเหล่านี้ทำให้เกษตรกรผู้ปลูกข้าวในจังหวัดจันทบุรี ต้องเข้าสู่การผลิตเพื่อขายมากขึ้น ดังนั้น กลุ่มชาวนาจึงได้เปลี่ยนรูปแบบการผลิตจากการทำนาเพื่อยังชีพผสมผสานกับการหาของป่ามาเป็นการผลิตเพื่อขายในปัจจุบัน ซึ่งนับได้ว่าเป็นการปรับตัวให้เข้ากับกระแสการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม และเทคโนโลยีสมัยใหม่ (Samakkhitham, 1990; Piemphongsan, 2001)

แนวทางการศึกษาทฤษฎีการพัฒนาให้ทันสมัย สอดคล้องกับผลการศึกษาที่มีข้อค้นพบเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตของชาวนา ต.ตะเคียนทองหนองซิม และบางสระเก้า ที่เข้าสู่การทำนาข้าวสมัยใหม่มากยิ่งขึ้นเรื่อย ๆ ข้างต้น ในขณะที่ขบวนการเปลี่ยนแปลงอีกด้านหนึ่งก็คือกระบวนการทางเทคโนโลยีการผลิตข้าวของชาวนา กล่าวคือ การเปลี่ยนพันธุ์ข้าวพื้นเมือง มาเป็นพันธุ์ข้าวที่มีลักษณะการให้ผลตอบแทนเร็ว ทำนาข้าวเพียงไม่กี่เดือนก็ได้ผลผลิต ซึ่งในแต่ละวงรอบปีชาวนาสามารถปลูกข้าวได้ 2 – 3 ครั้งต่อปี การเน้นการปลูกข้าวที่ตอบสนองการบริโภคแบบนี้ ทำให้พันธุ์ข้าวพื้นเมืองในพื้นที่ปลูกข้าว จ.จันทบุรี ค่อย ๆ สูญหายไปทีละน้อย ปัจจุบันพันธุ์ข้าวพื้นเมืองได้สูญหายไปโดยสิ้นเชิง หรือเปลี่ยนแปลงพลังงานที่ใช้ในการผลิตจากแรงงานสัตว์ และคนมาเป็นเครื่องจักรกล ประกอบกับเมื่อใช้เครื่องจักรกลเข้าแทนที่แล้ว และเพื่อให้คุ้มค่าในการจ้างเครื่องจักรกลเหล่านั้น ชาวนาจึงจำเป็นต้องขยายพื้นที่นาให้มากขึ้นเรื่อย ๆ ดังนั้น สิ่งที่ไม่อาจจะปฏิเสธได้ ก็คือต้นทุนที่ใช้ในการผลิตข้าวก็ต้องสูงตามไปด้วยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพื่อช่วยในการผลิตข้าวให้ทันต่อการขาย และจะต้องได้ผลผลิตจำนวนมาก ๆ ด้วย

ภายใต้อำนาจของการรุกรานของวัฒนธรรมการผลิตข้าวสมัยใหม่ ไม่ว่าจะเป็นการพึ่งพาเทคโนโลยี และการใช้ระบบการตลาดค้าขาย ได้ส่งผลกระทบต่ออย่างมากมายต่อระบบความรู้ของชาวนา เช่น องค์ความรู้เรื่องพันธุ์ข้าวพื้นเมือง การเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมการผลิตข้าว เป็นต้น ซึ่งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนั้นพบว่า เกิดจากปัจจัยหลายประการ เช่น ด้านเศรษฐกิจที่เงินตราเป็นเรื่องสำคัญ การผลิตข้าวเพื่อบริโภคในครัวเรือนกลับถูกแทนที่ด้วยการผลิตข้าวเพื่อขาย ด้านการเมืองในเชิง

นโยบายภาครัฐที่ส่งเสริมสนับสนุนการปลูกข้าวในลักษณะให้ผลผลิตเร็ว ผลผลิตจำนวนมาก และต้องขยายพื้นที่ ดังนั้น การเติบโตของระบบการทำนาข้าวเชิงพาณิชย์ทำให้ชาวนา คราวเรือนจำนวนมากเริ่มมีการเช่าที่นา เพื่อขยายพื้นที่ ข้างแรงงานเพิ่ม เริ่มใช้สารเคมี และใช้เครื่องจักรกล ผ่านมายาคติหรืออุดมคติของภาครัฐที่ว่า เมื่อชาวนาได้ผลผลิตเร็ว และจำนวนมาก ชาวนาก็จะสามารถลืมตาอ้าปากได้ เป็นต้น ตัวอย่างหนึ่งคือปัจจัยหนึ่งที่สำคัญคือการส่งเสริมของภาครัฐที่ให้ชาวนาหันมาปลูกข้าวพันธุ์เศรษฐกิจ เช่น ข้าวหอมมะลิ หรือข้าวขาวประทุม หรือพันธุ์ข้าวที่มีอายุในการเก็บเกี่ยวระยะสั้น เป็นต้น แต่ปรากฏว่ายังไม่สามารถยกระดับมูลค่า หรือเพิ่มผลผลิตตามเป้าที่คาดหวังไว้แต่อย่างใด มิหนำซ้ำผลตอบแทนจากการค้าข้าวยังไม่สูงเท่าที่ควรเมื่อหักกลบลบหนี้กับต้นทุนที่สูงขึ้น เมื่อภาครัฐไม่เข้าใจในการปลูกข้าวบริเวณน้ำกร่อย ทำให้ชาวนาบางคนต้องล้มละลาย บางส่วนได้ขายที่ดินที่เคยใช้อาศัย และทำนาข้าวให้กับนายทุน ที่ดินจึงถูกเปลี่ยนมือจากเจ้าของเดิม (ชาวนา) ไปสู่นายทุนเป็นจำนวนมาก เมื่อไม่ได้ผลตอบแทนจากการทำนาข้าว

1.2 ในส่วนของทฤษฎีสำนึกองค์กรการผลิตของ เอ วิ ชายานอฟ จากการสังเคราะห์ทฤษฎีสองระบบของเศรษฐกิจชุมชนของ Natsupa (2002) ที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับชุมชนเกษตรกรรมนาข้าวของจังหวัดจันทบุรี ได้ว่า ต้องมองเศรษฐกิจชุมชนเกษตรกรรมออกเป็นอีกระบบเศรษฐกิจหนึ่งต่างไปจากระบบเศรษฐกิจทุนนิยม เนื่องจากชุมชนเกษตรกรรมมีอุดมการณ์และประวัติความเป็นมาของตัวเองมีกลไกของตัวเอง ดังนั้นเศรษฐกิจของเกษตรกรชาวนาจะคงอยู่คู่ไปกับเศรษฐกิจนิยมกลายเป็นเศรษฐกิจสองระบบ

จากแนวคิดข้างต้น จะเห็นได้ว่า แม้การทำนาข้าวในพื้นที่ จ.จันทบุรีจะต้องก้าวเผชิญกับปัญหาอุปสรรคนานัปการ แต่ทว่าชาวนาก็ยังมีความพยายามเพื่อสร้างมาตรการแนวทางเพื่อการดำรงชีพที่ดีอยู่อย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้ ได้เกิดแนวคิดใหม่ที่สำคัญการร่วมมือกันระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นกับเกษตรกรผู้ปลูกข้าว โดยเน้นการทำนาข้าวที่เป็นปกติทั่วไปตามประสบการณ์ของบรรพบุรุษในพื้นที่ที่มีมา

ตั้งแต่ในอดีต โดยแนวคิดดังกล่าวเกิดจากการศึกษาการผลิตข้าวในภาพรวมของประเทศไทยที่อาศัยนวัตกรรมใหม่ๆ เข้าช่วยในการผลิต เพราะมีอัตราเสี่ยงสูงต่อการเกิดภาวะการขาดทุนและไม่คุ้มค่าในการผลิต การนำนาข้าวแนวผสมผสานจากการทำนาข้าวในเชิงร่วมสมัย ด้วยการนำเอาความรู้ความสามารถของภูมิปัญญาท้องถิ่น ผสมกับสถานะแวดล้อมทางธรรมชาติและเศรษฐกิจเป็นตัวตั้ง กล่าวคือ ในเชิงปฏิบัติจะไม่ส่งเสริมให้มีการทำนาข้าวโดยใช้พื้นที่นามากๆ เพราะต้องใช้ทุนสูงและแรงงานจำนวนมาก อีกทั้งการดำเนินนโยบายปลอดสารเคมี แนวนโยบายนี้รวมไปถึงการไม่ขายข้าวเปลือกโดยตรงให้กับกลุ่มนายทุนโรงสีข้าว ในทางตรงกันข้ามแนวทางที่จะนำมาปฏิบัติเพื่อมุ่งก่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์อย่างยั่งยืน ก็คือการทำนาข้าวในพื้นที่ที่สามารถควบคุมผลการผลิตได้อย่างมีคุณภาพรวมถึงให้ความสำคัญกับการลงทุนและการเชื่อมโยงเครือข่ายด้านแรงงานในพื้นที่ด้วย การใช้สารที่ผลิตจากวัสดุทางธรรมชาติ เช่น ปุ๋ยอินทรีย์ มูลสัตว์ เป็นต้น ในการบำรุงรักษาดินข้าว หลังจากนั้นเมื่อได้ผลผลิตก็จะทำการสีข้าวไว้บริโภคเองในครัวเรือน โดยผ่านกระบวนการโรงสีข้าวของชุมชน และขั้นตอนสุดท้ายก็จะทำการขายข้าวในส่วนที่เหลือ จากการบริโภคเองอีกด้วย (ยุทธศาสตร์การผลิตและขายข้าวเอง) การดำเนินงานเริ่มต้นจากการพัฒนาผลิตภัณฑ์เป็นของตนเอง มีสัญลักษณ์ทางการค้า เสริมการโฆษณาประชาสัมพันธ์ และการวางแผนธุรกิจข้าวของชุมชน และยังใช้พื้นที่การทำนาขนาดเล็กได้เหมาะสมกับความสามารถของเกษตรกรในการดูแลรักษาอีกด้วย

ในขณะเดียวกันการพัฒนาการทำนาข้าวสมัยใหม่ของเกษตรกรชาวนาในพื้นที่ โดยเฉพาะ ต.หนองซิม มีการสร้างนวัตกรรมใหม่ประยุกต์แปลงนาข้าวเพื่อผสมผสานกับการท่องเที่ยวชุมชนเป็นการท่องเที่ยวในเชิงนิเวศและเชิงเกษตรกรรม โดยใช้พื้นที่นาข้าวเป็นฉากหลังของการท่องเที่ยว การสร้างบรรยากาศให้คล้ายกับธรรมชาติของท้องทุ่งนาในอดีต มีการนำกระบือมาเลี้ยงเพื่อการอนุรักษ์ และประดับด้วยต้นดอกไม้มให้มีสวยงามร่มรื่นน่าภิรมย์ ในส่วนของก่อสร้างมีการสร้างศาลาพักผ่อนขนาดเล็ก หรือกระท่อมเพื่อดึงดูดใจให้กับนักท่องเที่ยวเดินทางมาพักผ่อน

และถ่ายรูปสวยงาม ๆ ของท้องทุ่งนา นอกจากนี้แล้วพื้นที่ส่วนหนึ่งยังถูกจัดเป็นพื้นที่แสดงและจำหน่ายสินค้าท้องถิ่น รวมถึงของที่ระลึกอื่น ๆ อีกมากมาย ขณะที่บริเวณใกล้เคียงก็มีการสร้างเป็นร้านอาหารท้องถิ่นที่ใช้วัตถุดิบจากชุมชนด้วย

2. การอภิปรายผลกับงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประเด็นประเด็นวัฒนธรรมทางด้านความเชื่อ และประเด็นการเปลี่ยนแปลงการผลิตและคุณค่าของข้าวและการทำนา

ข้อค้นพบในงานวิจัยชิ้นนี้ พบว่า ข้าวและการทำนาในปัจจุบันยังคงสืบทอดและผูกติดกับวัฒนธรรมประเพณี และการระลึกถึงบุญคุณของข้าว คือ “พระแม่โพสพ” สอดคล้องกับ งานวิจัยเรื่อง วัฒนธรรมข้าว: การสืบสานภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนอีสานใต้ (Sonphanao, 2016) ภูมิปัญญาข้าวกับความมั่นคงทางอาหารในประเทศ ชุมชนบ้านข้าวงาม อำเภอบางไทร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (Ketsaming, 2016) แต่ในการทำนาบางพื้นที่กลับมีการเปลี่ยนแปลงด้านคติความเชื่อและพิธีกรรม อย่างในงานวิจัยเรื่อง การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมเกี่ยวกับข้าวของชาวเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (Meekhotkong, 2015) พบว่าด้านคติความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวมีการเปลี่ยนแปลงสูงสุด

ส่วนประเด็นการเปลี่ยนแปลงการผลิตและคุณค่าของข้าวและการทำนาในงานวิจัยนี้ ในสมัยดั้งเดิมการทำนาใช้พื้นที่ไม่มากนัก ใช้แรงงานคนและสัตว์และการร่วมแรงร่วมใจกันในช่วงเก็บเกี่ยวผลผลิต และข้าวถูกใช้เพื่อบริโภคในครัวเรือน หากเหลืออาจขายหรือแลกเปลี่ยนกับสินค้าอื่น ๆ กลับกลายมาเป็นการทำนาใช้พื้นที่จำนวนมาก การทำนาแบบเข้มข้นและต้องการข้าวในปริมาณมาก ข้าวจึงถูกใช้เพื่อตอบสนองทางเศรษฐกิจเท่านั้น สอดคล้องกับงานวิจัย เรื่อง การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมข้าวของเกษตรกร ต.ชาชนา อ.เสนา จ.พระนครศรีอยุธยามี ผลการศึกษาพบว่า ด้านคติความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับข้าวและการทำนา พบว่า มีการเปลี่ยนแปลงในเรื่องคติความเชื่อที่เกี่ยวกับข้าวและการทำนา พิธีกรรมที่เกี่ยวกับข้าวและการทำนา จากการศึกษาพบว่า เงื่อนไขที่ทำให้วัฒนธรรมข้าวของเกษตรกร

ต.ชาวนา เปลี่ยนแปลงนั้นมีสาเหตุหลักมาจากเกษตรกรทำการเพาะปลูกข้าวในเชิงพาณิชย์ เกษตรกรจึงพยายามที่จะเพิ่มผลผลิตต่อไร่ ขยายพื้นที่เพาะปลูก การเพิ่มจำนวนครั้งการทำในรอบปี เพื่อให้ได้ปริมาณผลผลิตมากจึงทำให้วัฒนธรรมข้าวเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม (Banleng, 2009)

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย จากข้อค้นพบที่ได้จากการศึกษามีข้อเสนอแนะที่เป็นนัยยะในเชิงนโยบายที่สำคัญ ดังนี้

1. ด้านเศรษฐกิจ สนับสนุนกลุ่มชาวนาทำเกษตรกรรมต้นทุนต่ำ การเพิ่มมูลค่าข้าว เช่น การผลิตข้าวพื้นเมืองปลอดสารเคมี การแปรรูปผลิตภัณฑ์ การพัฒนาตลาด แบ่งปันทรัพยากรระหว่างกัน ตลอดจนต่อ ยอดการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงเกษตรโดยใช้ชุมชนชาวนาเป็นฐาน โดยเฉพาะการใช้แปลงนาข้าวพื้นเมือง ทั้งเป็นแปลงนาสาธิต และแปลงนาอนุรักษ์
2. ด้านสังคม ด้านภูมิปัญญาและวัฒนธรรม ส่งเสริมการรวมกลุ่มหรือศูนย์อนุรักษ์และสืบสานวัฒนธรรมการปลูกข้าวพื้นเมือง การจัดทำฐานข้อมูล การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และการสร้างเกษตรกรรุ่นใหม่

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรศึกษาวิจัยประเด็นการทำนาแนวคิดใหม่ที่เน้นการทำนาในพื้นที่ไม่มากนัก ผลิตข้าวปลอดสารพิษ มีคุณค่าทางโภชนาการสูง และการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงเกษตร รวมถึงการสร้างชาวนารุ่นใหม่
2. ควรส่งเสริมและสนับสนุนการจัดตั้งกลุ่มชาวนาให้มีการแบ่งปัน และการแลกเปลี่ยนทั้งองค์ความรู้และทรัพยากรระหว่างกันเพื่อต้นทุนการผลิต และการพัฒนาคุณภาพพันธุ์ข้าวพื้นเมือง

กิตติกรรมประกาศ

*บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของรายงานวิจัยเรื่อง ข้าวพื้นเมืองจังหวัดจันทบุรี: วัฒนธรรมรูปแบบการผลิต และการเปลี่ยนแปลง โครงการนี้ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจาก สำนักบริหารโครงการส่งเสริมการวิจัยในอุดมศึกษาและพัฒนามหาวิทยาลัยวิจัย แห่งชาติ สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา ปีงบประมาณ 2558 จำนวน 250,000 บาท

References

- Bundhuvong, C. (2013). Kon Khao Na Kwai in SEA Culture.
In P. Kanjanajuntorn (Ed.), *Rice and Thai farmers in the Current of Change*. (p. 39-67). <https://shorturl.asia/7HONK>. [in Thai]
- Banleng, B. (2009). *The changes of the rice cultures of the farmers in Tambon Chaina, Sena District in Phra Nakhon Si Ayutthaya Province*. Phranakhon Si Ayutthaya Rajabhat University. [in Thai]
- Ketsaming, C. (2016). *Rice wisdom and food security in Thailand*. Master of Arts. Department of Social Development Administration. National Institute of Development Administration. [in Thai]
- Meekhotkong, P. (2015). *Rice culture changing of famers in northeast of Thailand*. Mahachulalongkornrajavidyalaya University. Khon Kaen Campus. [in Thai]
- Natsupa, C. (2002). *Thai economic history*. Chulalongkorn University. [in Thai]
- Piemphongsan, P. (2001). *Political economy: From Supa Sirimanon to tomorrow, withdraw the thinking system on the way of Post-marxism/Postmodrenism/ New Anarchism. in the Perspective Series Globalization: Theory and Knowledge in the Era of Globalization*. Amarin Printing and Publishing. [in Thai]

- Rigg, J., & Vandergeest, P. (eds.). (2012). *Moving lives in northern Thailand: household mobility transformations and the village*. In Jonathan Rigg & Peter Vandergeest. (eds.), *Revisiting Rural Places Pathways to Poverty and Prosperity in Southeast Asia*. University of Hawai'i Press.
- Ritchie, J., Lewis, J., Nicholls, C.M., & Ormston, R., (eds.). (2013). *Qualitative research practice: A guide for social science students and researchers*. Sage Publications, Inc.
- Samakkhitham, S. (1990). *The concept of maracism and the study of changes in Peasant Society in Third World Countries*. Social Science Association of Thailand. [in Thai]
- Sonphanao, A., Phra Palad. (2016). *Rice culture: Inheritance of local wisdom in beliefs and rites of southern Isan communities*. Master of Cultural Studies Faculty of Cultural Sciences, Mahasarakham University. [in Thai]
- Strauss, A., & Corbin, J. (1998). *Basic of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory (2nd ed.)*. Sage Publications, Inc.
- Thongdee, I. (1995). *Rice: Culture and change*. Matichon. [in Thai]

Authors

Assisstant Professor Nak-rob Dhian-am (Ph.D. in Public Administration)
Faculty of Humanities and Social Sciences
Tel. 080-551-2525 E-mail: Nakrob.t@rbru.ac.th

Chamlong Sansanao (Ph.D. in Political Science)
Tel. 081-864-3934 E-mail: Chamlong.s@rbru.ac.th
Rambhai Barni Rajabhat University
41 Moo.5, Tambon Tachang, Amphur Muang, Chathaburi, 22000